

Л. Р. Наливайко
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ

УДК 340.12

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЇ “ДЕРЖАВНИЙ ЛАД” З ІНШИМИ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Обґрунтовано необхідність формування цілісного уявлення про державний лад України з урахуванням досягнень зарубіжної і вітчизняної теорії та практики, а також взаємовпливу і динаміки його елементів та їх функціональної залежності.

Ключові слова: державний лад, державний режим, державний устрій, державність, громадянське суспільство, конституційний лад, політична система суспільства, суспільний лад.

Сьогодні в Україні триває пошук оптимальної моделі демократичного розвитку, у тому числі концепції розвитку державного ладу, становлення демократичних інститутів, реформування різних сфер суспільного життя. Посилення уваги до проблематики державного ладу як з боку науковців, так і практичних працівників детерміновано глибокими трансформаційними змінами в політичній, соціально-економічній, культурній та інших сферах. Сучасна динаміка державно-правового розвитку України висуває нові дослідницькі пріоритети, нові методологічні підходи, що особливо актуалізує дослідження всієї сукупності чинників, які формують основу демократичного державного ладу.

Однією з найбільш важливих проблем вітчизняної юридичної науки є конструювання такої моделі сучасного державного ладу, яка була б сумісною з концепцією громадянського суспільства. Тому актуальність дослідження проблематики державного ладу України зумовлена необхідністю визначити системуутворюючі засади взаємодії інститутів публічної влади та громадянського суспільства. Важливість теоретичного аналізу зумовлюється тим, що категорія “державний лад” вживається часто і неоднозначно тлумачиться різними дослідниками, зокрема з огляду на різні концептуальні побудови та пояснювальні схеми, що застосовуються в емпіричних дослідженнях.

Актуальність вивчення цієї проблематики полягає у наданні на основі теоретичного узагальнення цілісного уявлення про державний лад України, яке органічно поєднувало б його теоретичні та прикладні характеристики.

Формування в Україні правової держави та громадянського суспільства також безпосередньо пов'язано з проблемою створення системи ефективних гарантій державного ладу, вирішення якої базується на розробці та застосуванні дієвих умов, прийомів та механізмів їх реалізації в суспільних відносинах. Вищезазначене обумовлює важливість і необхідність теоретичного узагальнення та певного переосмислення накопичених поглядів щодо подальшого розвитку державного ладу, у тому числі формування теоретичних положень про перспективи та гарантії ефективної реалізації конституційної моделі державного ладу України в сучасних трансформаційних умовах з метою забезпечення його адекватності реаліям та перспективам суспільно-політичного розвитку.

Науковий пошук повинен базуватися і бути об'єктивно зорієнтованим на аналіз досягнень зарубіжної і вітчизняної теорії та практики. До того ж, державний лад не може розглядатися як надбання однієї науки. Це лише різні підходи до вивчення єдиного і складного предмета, не відокремлені один від одного, а органічно пов'язані й такі, що доповнюють один одного. Наголос потрібно робити на необхідності охопити предмет вивчення з усіх боків, в усіх зв'язках і "опосередкуваннях".

У вітчизняній юридичній науці накопичилося багато різних за тематикою робіт, присвячених тим або іншим аспектам державного ладу, але їх особливістю є те, що теоретичний аналіз, здійснюваний у їхніх межах, був спрямований на вирішення хоча і важливих, але окремих наукових завдань.

У сучасний період проблеми дослідження окремих теоретичних аспектів державного ладу, аналізу його елементів, вивчення гарантій державного ладу, простеження взаємозв'язку з іншими правовими категоріями здійснювали вітчизняні та зарубіжні вчені: О. Бандурка, Ю. Барабаш, Ю. Битяк, Н. Боброва, А. Георгіца, В. Журавський, В. Кампо, М. Козюбра, В. Колісник, А. Колодій, С. Комаров, В. Копейчиков, О. Копиленко, М. Корнієнко, В. Котюк, О. Лукашева, В. Лучин, І. Магновський, О. Марцеляк, М. Марченко, В. Медведчук, В. Мелашенко, Г. Мурашин, П. Недбайло, В. Опришко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Скрипнюк, Б. Страшун, В. Тацій, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, М. Цвік, В. Чиркін, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, І. Яковюк, О. Ярмиш та ін.

Необхідність науково-теоретичної розробки питань державного ладу, його теоретична та практична значимість зумовлена також недостатністю системних вітчизняних досліджень з проблем державного ладу і відсутністю науково обґрунтованої цілісної концепції державного ладу, потребами юридичної практики та завданнями розвитку законодавства. Усе вищенаведене зумовило вибір теми і мети дослідження, його наукову новизну та практичне значення.

Тому сьогодні необхідно створити теоретико-правові засади цілісної концепції державного ладу України з урахуванням взаємовпливу і динаміки його елементів та їх функціональної залежності, а також розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері формування державної стратегії розвитку з метою демократизації практики сучасного державотворення.

Одним із важливих моментів розуміння сучасного процесу пізнання розвитку державного ладу слід визнати необхідність координації, узгодження різних поглядів, позицій, шкіл, методів дослідження. Цьому повинен сприяти добре усвідомлений методологічний фундамент, який дозволяє оцінювати ефективність методів, що використовуються для вирішення науково-теоретичних і практичних завдань.

Звідси вітчизняна юриспруденція повинна не тільки спиратися на методологію соціальної філософії і соціології, а й удосконалювати і розробляти на їх основі власні конкретно-методологічний і теоретичний фундаменти, які сприятимуть більш глибокому пізнанню правової та державної дійсності [1, с. 26].

І. Самоценко, В. Петров, Ф. Ліходедов ще у 60-ті р. XX ст. підкреслювали необхідність вироблення наукового підходу щодо розуміння державного ладу. Як свідчить аналіз, ця думка не була належним чином сприйнята [2, с. 81–91; 3; 4, с. 98–100; 5]. І це при тому, що відтоді категорія "державний лад" вживається часто і неоднаково трактується науковцями. Слід врахувати й те, що зміна властивостей соціальної дійсності обумовлена набуттям незалежності, рухом до стандартів правової демократичної соціальної державності й органічно пов'язана зі зміною її ознак, у першу чергу, необхідністю трансформації уявлень про державний лад України.

Актуальність дослідження стимулюється відсутністю комплексних теоретичних розробок, присвячених визначенню поняття, аналізу системи державного ладу, його співвідношення з іншими взаємопов'язаними категоріями, їх взаємовпливу. До того ж, ця наукова проблематика значно актуалізується в умовах

сучасного державно-правового розвитку України і пов'язана з необхідністю забезпечення теоретико-правової моделі державного ладу.

У такому контексті постає завдання вивчення державного ладу як нормативно об'єктивованого, складного інституційного комплексу суспільних відносин з організації і діяльності держави, які обумовлені історичними умовами й рівнем розвитку політичних, економічних та інших відносин і відповідних інститутів.

У вітчизняній юридичній науці в тому чи іншому аспекті досліджено проблеми українського конституціоналізму, конституційного ладу та окремі положення державного і суспільного ладу [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17]. Для загальнотеоретичного аналізу державного ладу України це є суттєвим. Накопичення великого за обсягом і різноманітного за змістом матеріалу ставить перед науковцями питання про виокремлення в межах загальної теорії держави і права теорії державного ладу.

Закономірності розвитку державного ладу та його взаємодія з іншими явищами зумовлюють необхідність пошуку і застосування у процесі дослідження багатоаспектного й багатомірного підходів, синергетичного, міждисциплінарного розгляду його різних сторін за допомогою сукупності різних методів та дефініцій, які виробляються різними науками [18, с. 59]. Безперечно, що міждисциплінарний розгляд державного ладу забезпечує діалектичний погляд на нього, тобто необхідним є комплексне застосування взаємодоповнюючих методів дослідження й оцінки різних наук, досвіду пізнання і мислення, що був набутий у процесі їх розвитку.

Таким чином, актуальність наукової розробки цієї тематики обумовлюється таким:

1) тема державного ладу є настільки широкою, що її не можна вичерпати й кількома монографічними та дисертаційними роботами, а існуючі праці не містять беззаперечних позицій внаслідок того, що державний лад з нормативної сторони та політико-правової практики має перехідний характер;

2) дослідження в монографіях, присвячених конституціоналізму, конституційному ладу, державності й окремим актуальним питанням державного ладу, свідчить про те, що настав час осмислення цих проблем в Україні як комплексної (а не фрагментарної) наукової теми;

3) збагачення науки дослідженнями з цієї актуальної тематики, у якій раніше існував дослідницький дефіцит, позитивно впливає на практику державного будівництва.

Державний лад у найбільш загальних рисах є організацією й діяльністю держави, що передбачені законодавством України. Він інтерпретується також як певний порядок організації і діяльності держави, як офіційний порядок. У реальному житті державний лад постає як складна система суспільних відносин, передбачених чинними нормативно-правовими актами України з організації та здійснення державної влади, охоплених у єдності всіх її сторін і обумовлених історичними умовами та певним рівнем розвитку політичних, економічних, ідеологічних та інших відносин, а також відповідних інституцій.

Державний лад — це багатоаспектне і багатопланове комплексне утворення.

З метою формулювання визначення поняття державного ладу доцільно проаналізувати основні наукові підходи щодо співвідношення змісту категорії “державний лад” з іншими суміжними категоріями. Такими підходами є державний лад, тотожний конституційному ладу; державний лад вважаємо частиною конституційного ладу; державний лад є елементом державності; державний лад і суспільний лад — взаємопов'язані категорії; державний лад ототожнюється із політичною системою суспільства; управлінський процес є складовою суспільного і державного ладу; державний лад детермінується політичною і правовою свідомістю; державний лад є органічною єдністю типу та форми держави; державний лад — явище, тотожне формі держави; державний режим як підсистема державного ладу;

державний устрій як елемент державного ладу тощо. Наведені підходи визначають пріоритетні напрями наукового опрацювання цієї проблематики.

Сьогодні назріла необхідність вивчення співвідношення вищезазначених понять для розробки загальної концепції розбудови Української держави, зокрема концепції організації й удосконалення державного ладу України.

Очевидно, що кожен із наукових підходів має певні позитивні якості та відбиває певну позицію того чи іншого дослідника. Проте наявні деякі спрощення в розумінні і тлумаченні проблеми взаємодії та співвідношення державного ладу з іншими суспільними феноменами як на рівні загальної, так і на рівні спеціальної теорії держави та права.

В українській і зарубіжній науковій юридичній, політологічній, філософській та іншій літературі існує багато визначень термінів “державний лад”, “державність”, “суспільний лад”, “конституційний лад”, “політична система суспільства”, “тип та форма держави” тощо. Виділення різних підходів та їх різноманітність пов’язана з істотними змінами, що відбулися і відбуваються в Україні та в інших державах, а також із збагаченням юридичної думки щодо форми, сутності і змісту державного ладу. Сьогодні необхідно досліджувати ці категорії як ідею, концепцію, процес і як реальність.

Визначення поняття “державний лад” надається в поодиноких наукових публікаціях і має епізодичний та побіжний характер, що призводить до неточних термінологічних інтерпретацій, неправильних висновків.

Процес становлення державного ладу України є досить складним, що зумовлюється перехідним етапом розвитку української державності. Тому однією з актуальніших проблем є вивчення теоретико-методологічних питань становлення української державності у трансформаційний період через розвиток державного ладу, функціонування відповідних інституцій.

Системне уявлення про категорію “державний лад” свідчить про можливість виокремити її головний системоутворюючий елемент, а також органічно взаємопов’язані з ним частини системи, зрозуміти зміст цього взаємозв’язку, що характеризується внутрішньою цілісністю й автономністю функціонування елементів, які складають відносно стабільне формування. Доцільно досліджувати державний лад у єдності як організаційного, так і функціонального компонентів.

Аналіз наукових підходів дозволяє зробити деякі узагальнення та висновки: — загальним поняттям, що об’єднує суть, зміст і форму держави, є саме поняття державного ладу. Це сукупність політичних відносин, які виражають найбільш принципові якості, взаємозв’язки і взаємодію у механізмі організації і функціонування держави.

Державний лад відображає:

- 1) відносини між державою, суспільством і особистістю;
- 2) методи здійснення народовладдя і методи здійснення державної влади;
- 3) форму правління держави;
- 4) форму державного устрою;
- 5) економічну, політичну й ідеологічну основи держави;
- 6) роль права і закону в організації і функціонуванні держави;

— суспільний лад є організацією і діяльністю суспільства: історично конкретною системою суспільних відносин, обумовленою особливостями суспільної свідомості, традиціями взаємодії людей у різних сферах життя, визначеними цілями, завданнями та іншими критеріями розвитку суспільства, яка відображає баланс соціальних інтересів. Поняття “державний лад” і “суспільний лад” є певною мірою близькими, але не тотожними. Якщо брати за основу виникнення понять “конституційний”, “державний” та “суспільний лад”, то саме поняття “конституційний лад” є відносно умовним;

— конституційним ладом є інституційна система суспільних відносин з організації і функціонування громадянського суспільства та правової держави.

Конституційний лад характеризує організацію суспільства та держави у багатоманітності існуючих у ньому суспільних відносин; є системою конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави і права. Конституційний лад є поєднанням правової теорії, законодавства і практики, які поділяються на практику конституційного процесу, практику реалізації, гарантування та охорони правових норм, принципів, що забезпечують існування цілісної системи суспільних відносин та інститутів;

— зв'язок категорій “державний лад” та “політична система” полягає в тому, що становлення державного ладу безпосередньо відбувається в умовах функціонування відповідної політичної системи, політичного режиму. Якщо держава є важливим елементом політичної системи, то державний лад у широкому розумінні включає як державу, так і значну частину політичної системи, економічних, культурних відносин, а також елементи громадянського суспільства, що впливають на державу і політичну систему в цілому;

— поняття “тип держави” є багатоваріантним і складним. Воно дає можливість більш повно розкрити сутність державного ладу, особливості виникнення та еволюції держави, побачити в цілому історичний прогрес в розвитку державно організованого суспільства; дозволяє зрозуміти внутрішню логіку історичного розвитку державності;

— зв'язок категорій “державний лад” і “форма держави” крім часткового збігу предмета логічного обґрунтування, яким виступає держава, пояснюється закладеною в них одноманітністю підходів до дослідження. Такі елементи форми держави як форма державного правління і форма державного устрою відбивають наявність у визначенні державного ладу статичного елемента, а відображенням динамічного елемента є державний режим.

У широкому розумінні державний лад постає як опосередкована єдність типу та форми держави, де визначальною характеристикою є форма держави. Елементом форми держави, який дає змогу усвідомлювати якісні особливості існуючого державного ладу, є державний режим. Правовий аналіз державного режиму та процесів його еволюції має реальний сенс у випадку розгляду цих процесів саме у контексті існуючого державного ладу.

Висвітлення та аналіз теоретичних підходів до змісту поняття “державний лад” у системному взаємозв'язку з іншими суміжними категоріями, дає підстави сформулювати його визначення. Державний лад України — це нормативно впорядкована (унормована) система суспільних відносин з організації і діяльності держави та її основних інституцій, детермінованих синтезом історичних умов, закономірностей, традицій, новацій і тенденцій сучасного демократичного розвитку.

Розуміння дефініції “державний лад” надає можливість правникам більш плідно використовувати це поняття для його практичного застосування при розробці й удосконаленні чинного законодавства України, пошуку шляхів удосконалення державності та поглибленні демократичних засад розвитку суспільства.

Отже, демократичний характер якісно нового перехідного та змішаного за змістом державного ладу базується на утвердженні України як європейської держави, якій притаманні такі риси, як суверенність, демократичність, соціальна та правова спрямованість її функціонування.

Список використаних джерел

1. Селіванов, В. До проблеми методологічного забезпечення теоретичного аналізу державотворення і правотворення в Україні [Текст] / В. Селіванов // Право України. — 2006. — № 4. — С. 21–28.
2. Самощенко, И. С. О правовых формах осуществления функций Советского государства [Текст] / И. С. Самощенко // Советское государство и право. — 1956. — № 3. — С. 81–91.
3. Петров, В. С. Тип и формы государства [Текст] / В. С. Петров. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. — 120 с.

4. Лиходедов, Ф. М. Советское социалистическое государство [Текст] / Ф. М. Лиходедов. — М. : Гос. изд-во полит. лит., 1957. — 128 с.
5. Лиходедов, Ф. М. Государство и построение коммунизма [Текст] / Ф. М. Лиходедов. — М. : Наука, 1968. — 416 с.
6. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи [Текст] : [монограф.] / за ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 632 с.
7. Колодій, А. М. Основи конституційного ладу України [Текст] / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков. — К. : Либідь, 1997. — 206 с.
8. Конституційно-правові засади становлення української державності [Текст] / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. — Х. : Право, 2003. — 328 с.
9. Орзіх, М. П. Сучасний конституціоналізм в Україні. Вступ до українського конституційного права [Текст] : [монограф.] / М. П. Орзіх, А. Р. Крусян. — К. : Алерта, 2006. — 290 с.
10. Погорілко, В. Ф. Основи конституційного ладу України [Текст] / В. Ф. Погорілко. — К. : Ін Юре, 1997. — 20 с.
11. Правова система України: історія, стан та перспективи [Текст] : [у 5 т.]. — Х. : Право, 2008. — Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — 728 с.
12. Рудик, П. А. Конституційна реформа в Україні: проблеми та перспективи [Текст] / П. А. Рудик. — К. : Атіка, 2006. — 256 с.
13. Телешун, С. О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики [Текст] : [монографія] / С. О. Телешун. — Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. — 318 с.
14. Телешун, С. О. Поняття державного устрою України: проблеми теорії і практики [Текст] / С. Телешун // Право України. — 2000. — № 6. — С. 14–19.
15. Тодика, О. Співвідношення конституційного ладу і народовладдя: теорія і практика [Текст] / О. Тодика // Вісник Академії правових наук України. — 2005. — № 2 (41). — С. 74–82.
16. Тодыка, Ю. Н. Конституция Украины — основа стабильности конституционного строя и реформирования общества [Текст] / Ю. Н. Тодыка, Е. В. Супрунюк ; отв. ред. М. В. Цвик. — Симферополь : Таврия, 1997. — 312 с.
17. Тодыка, Ю. Н. Основы конституционного строя Украины [Текст] : [учеб. пособ.] / Ю. Н. Тодыка. — Х. : Факт, 1999. — 320 с.
18. Бабкін, В. Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права [Текст] / В. Д. Бабкін // Проблеми філософії права. — 2003. — № 1. — С. 54–60.

*Рекомендовано до друку кафедрою загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 13 від 24 лютого 2012 року)*

Надійшла до редакції 12.03.2012

Наливайко Л. Р. Теоретико-правовые основы соотношения категории “государственный строй” с другими смежными категориями

Обоснована необхідність формування представлення о державному строю України з урахуванням досягнень зарубіжної та вітчизняної теорії і практики, а також впливання і динаміки його елементів і їх функціональної залежності.

Ключевые слова: *государственный строй, государственный режим, государственное устройство, государственность, гражданское общество, конституционный строй, политическая система общества, общественный строй.*

Nalyvaiko, L. R. Theoretical and Legal Principles of Relationship of the “State System” Category with other Related Categories

Need to develop a holistic understanding of the state system of Ukraine in view of foreign and domestic achievements of the theory and practice, as well as interference and the dynamics of its elements and their functional relationship is justified in the article.

Key words: *state system, social system, civil society, constitutional system, political system of society, the state regime, government, statehood.*